

UO‘K 94:34

QATAG‘ONLIK YILLARIDA DINGA VA DINIY ULAMOLARGA QARSHI SIYOSAT (Sirdaryo viloyati misolida)

O‘rmonov Husniddin

Guliston davlat universiteti tuzilmasidagi

Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi xodimi

Tel: +998994726388 ; Email. urmonov94@list.ru

Annotatsiya: Maqolada 1930-40-yillarda yuz bergan qatag‘onlik siyosatining ayanchli tomonlari, minglab begunoh insonlarning jabr-sitamli hayoti aks ettirilgan. Diniy ulamolarga 30-37-yillarda berilgan siyosiy ayblovlar, ro‘za tutishni zarar degan qarashlar adabiyotlar, arxiv hujjatlari, gazetalalardagi maqolalar asosida yoritib berilgan. Maqolada ayrim diniy ulamolarning qamoqqa olinishi, jazolanishi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: qatag‘on, musulmon, diniy ulamolar, Qizil O‘zbekiston, targ‘ibot, tashviqot, xalq dushmani, quloqlashtirish.

ПОЛИТИКА ПРОТИВ РЕЛИГИИ И РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В ГОДЫ РЕПРЕССИЙ (НА ПРИМЕРЕ СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация. В статье отражены прискорбные стороны репрессивной политики, имевшей место в 1930-40-е годы, а также мучительная жизнь тысяч невинных людей. На основе литературы, архивных документов и газетных статей объясняются политические обвинения в адрес богословов в 1930-1937 гг., мнения о вреде поста. В статье рассматриваются сведения о заключении в тюрьму и наказании некоторых богословов.

Ключевые слова: репрессия, мусульманин, религиозные деятели, Красный Узбекистан, агитация, пропаганда, враг народа, раскулачивание.

POLICY AGAINST RELIGION AND RELIGIOUS FIGURES DURING THE YEARS OF REPRESSION (BASED ON THE EXAMPLE OF SYRDARYA REGION)

Abstract. The article reflects the unfortunate aspects of the repressive policies that took place in the 1930s and 40s, as well as the painful lives of thousands of innocent people. Based on literature, archival documents and newspaper articles, political accusations against theologians in 1930-1937 and opinions about the dangers of fasting are explained. The article examines information about the imprisonment and punishment of some theologians.

Key words: repression, Muslim, religious figures, Red Uzbekistan, agitation, propaganda, enemy of the people, dispossession.

KIRISH. Sovetlar davrida dinimizga qarshi kurash dahriylarning bosh vazifalaridan edi. Mustamlakachilik siyosatini yuritishda buzuvchi mafkuralarini yoyishda din va ulamolar katta to‘g‘anoq bo‘lishini ular yaxshi bilishardi. Shuning uchun barcha vositalar ishga solinib, din va dindorlar badnom qilingan. Milliy diniy qadriyatlar, musulmonlarning haq-huquqlari poymol etildi, haqoratlandi. 1924 yili markazning buyrug‘i bilan O‘zbekistonda diniy ta‘lim berib turgan deyarli barcha madrasa va masjidlar yopildi. 1926 yilning 30 aprelida VKP(b) MQ huzurida bo‘lib o‘tgan partiya kengashida dinga qarshi targ‘ibot tezislari qabul qilindi [1, b.88]. Ko‘zga ko‘ringan ulamolar, din arboblari soxta aybnomalar bilan qamoqqa olindi yoki olis yurtlarga badarg‘a qilindi. Ko‘plari jonini, dinini asrash uchun o‘z yurtidan chiqib ketishga majbur bo‘lishdi. Ming yillar mobaynida bitilgan, o‘rganilgan, asrab kelingan jild-jild nodir qo‘lyozmalar, kitoblar o‘tga yoqildi, suvga oqizildi, yerga ko‘mildi. Qur‘oni karimni o‘qib, o‘rganish u yoqda tursin, hatto uyda saqlash ham jinoyat hisoblanar edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. 1920-yillar oxiri - 1930-yillarda dinga qarshi kurash avj oldi. Gazeta va jurnallarda ko‘plab tanqidiy maqolalar bosildi. Jumladan, “Qizil O‘zbekiston” gazetasidagi maqolalarning ko‘pi yurtimizda dinni taqiqlashga va uning amallarini bajarilishini cheklashga qaratilgan edi. 1937 yil 8 may sanasida chop etilgan “Dinga qarshi targ‘ibot” nomli maqolada din kishilari ko‘pincha kolxoz faollarini o‘z ta‘siri ostiga oladilar; poplar, domla-imomlar, ravvinlar o‘z atroflariga chol va kampirlarnigina to‘plamay, balki yoshlarni ham o‘z ta‘sirlari ostiga olishga harakat qiladilar; din kishilari bolalarning ota-onalari vositasi bilan, sovet maktabini ham o‘z ta‘sirlari ostiga olishga harakat qiladilar; qishloqlarda dinga qarshi targ‘ibotlarni kuchaytirishda ziyolilarning roli katta, sovet o‘qituvchilari bu ishda ayniqsa katta ishlarni amalga oshirishlari mumkin; dinga qarshi leksiyalar o‘qish dinning zararlarini tushuntirish ishlarini kuchaytirish lozimligi kerak, deb yozilgan edi [2, b. 2-3].

Shuningdek, keyingi sonda “Dinga qarshi targ‘ibotni kuchaytirmoq lozim”[3, b.4] mavzuli maqola chop etilgan bo‘lib, unda Stalin konstitutsiyasidagi turli moddalari ko‘rsatib o‘tilib, din hamda ayollar erkinligi borasida ko‘p masjidlarda mullalar konstitutsiyaning 122 moddasiga asoslanib xotin-qizlar huquqlarini ta‘minlab, eshikni ayollarga ham katta qilib ochib qo‘yganligi yoritilgan. Bundan tashqari, pomeshchiklar, kapitalistlar va ularning malaylari bo‘lgan poplar mehnatkashlar ommasiga xudo, avliyolar, farishtalar va boshqalar to‘g‘rilarida har xil gaplarni gapirib, ularning miyyasini chalg‘itishga kirishganlar, hamma narsani xudoning amri bilan, yomonlik qilganlar do‘zaxga tushadi, yaxshilik qilganlar jannatga kiradi, deb odamlarni yer yuzida yaxshi turmush uchun kurashishdan qaytarib kelganlar, deb, dinga qarshi ishni kuchaytirishga harakat qilishgan.

1930-1937 yillarda chop qilingan gazetalarning deyarli barchasida dinning targ‘iboti kuchayib borayotgani va unga qarshi kurashish lozimligi haqidagi maqolalarga duch kelamiz. Bu albatta mahalliy diniy ulamolarning balki axolining ham g‘azabini qo‘zg‘aganligini

qatorlashib turgan qatag‘on qurbonlari ro‘yhatidagi ayblovlardan ham anglashimiz mumkin. Ayblovlarda yoshlarga diniy saboq berganligi uchun, dinni targ‘ibot qilganligi uchun degan va shunga o‘xshash iboralar ko‘p uchraydi.

Shunday maqolalardan biri “Din furushlar uymalashgan joy” deb nomlanib, unda bir ulug‘ zot Shayxzayniddin ota haqida turli yomon gaplar aytilgan: “Shayxzayniddin ota egallagan chorsi ham yaxlit Ko‘kcha dahadadir. Quyuq daraxtlar qo‘ynidagi bu go‘ristonlik aslida shu joy orqasidan kun kechirgan va xalq boshini zaharlagan bir turkum din furushlarning, bir to‘da tekin tomoq haromzodalarining maskani bo‘lgan” [4, b.4]. Gazetaning keyingi sahifasida esa mahalla fuqarosi haqida quyidagi ma‘lumot berilgan: “Inqilob mahallalik Fathulla Arifxo‘jayev 1935-yilgi partiya tozalovida partiyadan quvilganidan keyin Shayx bo‘lib olgan, hozir saqolni qo‘yib, qo‘lida xassa ushlagan holda narz to‘playdi, fisqu-fasod va ig‘vo bilan shug‘ullanadi”.

Qo‘rquv ostida qolgan xalq omon qolishi uchun berilgan barcha topshiriqlarni bajarishga majbur bo‘lganliklari gazeta maqolalarida ham o‘z aksini topgan. Chinoz rayon 1 Stalin qishloq sovetidagi “Qutulish” kolxozi a‘zolarining “Bittamiz ham ro‘za tutmaymiz” sarlavhali xatida SSSR Oliy Sovetiga saylovlar to‘g‘risidagi nizomni o‘rganib chiqdik va yaqinda bo‘ladigan ro‘zaga qarshi kurash masalasini muhokama qildik, muzokaraga chiqqan kolxozchilarni barchasi din va shariat qonunlarini mehnatkash xalqqa bergan jabr-zulmlarini misollar asosida ajratib oldilar. Ular o‘z kolhozimizda dinga qarshi kurashni keng hajmda olib borib, ro‘za kunlarida belimizni yana ham mahkam bog‘lab bittamiz ham ro‘za tutmasdan ulug‘ proletar sotsialistik inqilobini XX yilligiga qadar paxta tayyorlash planimizni 200 foizga bajarishga qaror qildik [5, b.3], deb yozilgan. Bu jarayon sezilarli darajada dinni halqdan ayirishga qaratilgan siyosat deb aytish o‘rinlidir. Gaetada chop etilgan bu xat majburiy-ixtiyoriy tarzda olib borilgan targ‘ibot ishlari va markazga yoqish istagida bo‘lgan laganbardorlarning ishi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Hatto avval xalq hurmat qilgan rahbarlar Akmal Ikramov, Fayzulla Xo‘jayevlar ham qoralama so‘zlar bilan esga olingan: “Fashist malaylari va o‘zbek xalqining eng ashaddiy dushmanlari bo‘lgan Akmal Ikramov, Fayzulla Xo‘jayevlar din arboblari suyangani holda “Milliy ittihad” va “Milliy istiqlol” kabi aksil inqilobiy tashkilotlar tuzib, gullab turgan O‘zbekistonimizni bizga davlatli va madaniyatli turmush bergan kolxozlarimizni kapitalistik mamlakatlarga qul etib bermiqchi bo‘ldilar. Biz shuni aytamizki million-million mehnatkashlar qoni barobariga kelgan buyuk vatanimizni hech kimga bermaymiz, vatan xoinlariga hamma vaqt qashqatgich zarba beramiz” [5, b.3], deb yozilgan edi. Gazeta maqolalarida ro‘za tutish ham qoralangan edi.

Aytish kerakki, o‘sha davr gazetalarida dinga qarshi maqolalar ko‘p bosilgan. Dindorlarni qatag‘on qilinishi haqidagi maqola va habarlarda asosan “Pravda” gazetasida bosilgan maqolalar tarjima qilib chiqarilgan. Hozirgi Sirdaryo viloyati hududida faoliyat yuritgan din peshvolari haqidagi ma‘lumotlarni asosan arxiv hujjatlaridan, aholi xotiralaridan to‘play oldik. Bu ma‘lumotlarni keng ommaga yetkazish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Dinga va din peshvolariga qarshi qaratilgan siyosat va tadbirlarni o‘rganishda asosan sovet hokimiyatining 1920-1930 yillarda chiqarilgan

qarorlari, ularni to‘g‘ri tushunish uchun so‘nggi yillarda qatag‘onlik siyosati mohiyatini o‘chib beruvchi bir qator monografik tadqiqotlar, adabiyotlar metodologik asos bo‘lib xizmat qildi. Maqolani yozishda arxiv hujjatlari, gazeta maqolalari, intervyu va suhbat natijalarini tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish usullari qo‘llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. 1920-1930 yillarda dinni qoralash, targ‘ibot va tashviqotning barcha usullaridan foydalanish bilan birgalikda diniy ulamolarning ham yuragiga g‘ulg‘ula tushgan paytlar hisoblanadi. Ularning ko‘pchiligini qatag‘on mashinasi o‘z domiga tortganligini quydagi Sirdaryo viloyatining tarixiy hududi - Mirzacho‘lda yashab istiqomat qilgan shaxslarning asosli ma‘lumotlaridan ham bilib olishimiz mumkin.

Quloqlashtirish davrining qurboniga aylangan Begimqul So‘fi 1884-yilda Farg‘ona viloyatining Yaypan uyezdida tug‘ilgan, vodiydagi eng yirik savdogar O‘tamning farzandi bo‘lgan. Begimqul So‘fi Farg‘ona vodiysining eng yirik mulkdor dehqonlaridan biri bo‘lib, umumiy dehqonchlik qiladigan yer maydoni 32 gektarni tashkil qilgan. XX asr boshlarida Begimqul So‘fi Sirdaryo bo‘yi hududlariga kelib, yerlarni o‘zlashtirishda faol qatnashgan[7, b.22]. 1905-1910-yillarda bu hududga uning tog‘asi Alim dehqon, ukalari Salim va Umarlar ham kelib, yangi yerlarni o‘zlashtirishda faol qatnashgan. O‘g‘li Ergash Begimqulovning ma‘lumotlariga qaraganda, keyinchalik yana 80 xo‘jalik bu hududga ko‘chib kelgan. Ularning barchasi bir urug‘ kishilari bo‘lib, “Ochamayli” qishlog‘ini vujudga kelishida katta xissa qo‘shganlar.

Begimqul So‘fi Ochamayli qishlog‘ida ilk masjid qurdirgani sababli qishloq aholisi uni “So‘fi” deb atashgan. Uning chorva va qo‘ylarining umumiy soni 500 tadan oshiq bo‘lgan. Begimqul So‘fi doimiy tarzda qishloqning nochor qatlamiga moddiy yordam berib kelgan [8, b.57]. 1920-1930 yillarda mulkdor dehqonlar “quloq” deb, ularga nisbatan “quloqlashtirish” siyosati amalga oshirila boshlandi. Begimqul So‘fi ham quloq deb atalib, Rossiyaning Kuban hududiga surgun qilinishi yozilgan. Ammo qishloq aholisi xalq komissariga ariza yozib, Begimqul So‘fi “mushtumzo‘r” emasligi, ayni damda Rossiyaga ketayotgan paxtaning katta qismini yetishtirib berayotganligini va nochor dehqonlarga doimiy ravishda moddiy yordam berib kelayotganini aytishgan. Begimqul So‘fidan tashqari uning tog‘asi Aliboy ham “quloq” qilingan. Begimqul So‘fi yana ikki yil davomida paxta va bug‘doy yetishtirish bilan shug‘ullandi [9].

1932-yilda Begimqul So‘fi xizmat safari bilan tuyada qo‘shni qishloqqa chiqadi va shu qishloqda joylashgan choyxonaga taomlanib olish uchun kirganida, choyxonada o‘tirgan bir guruh rus mirshablari tomonidan ushlab olinib, do‘pposlab o‘ldirilgan. Lekin bu ish kimning buyrug‘iga ko‘ra bajarilganligi noma‘lumligicha qolgan.

Musurmonov Jo‘raboy Musurmonovich 1880 yilda Jizzax viloyati Zomin tumanida tug‘ilgan, millati o‘zbek. Buxorodagi Mir Arab madrasasida taxsil olgan. Katta otasining ismi Xudoyberdi bo‘lgan. Fiqhga oid kitoblarni ko‘p o‘qigan. Qatag‘on qilingunga qadar o‘z yurtida turli huquqiy masalalarni diniy yechimlarini berish bilan (qozi) shug‘ullangan. Quloq qilish ishlari avj olgan paytda bu ishni mutlaqo shariatga va qonunga to‘g‘ri kelmasligi haqidagi

gaplarni aytganligi sababli uni boyvachcha deb bahona qilib, NKVD uchligi tomonidan 1930-yilda quloq qilingan [10].

Otasi Musurmon ota Jizzax viloyati, Zomin tumanida yashagan, uning 8 nafar farzandi bo‘lgan. Jo‘ra qozi Musurmon otaning to‘rtinchi farzandi bo‘lgan. 1930-yillarda qozilik faoliyati bilan shug‘ullangan. Xalq orasida “Mulla Jo‘ra qozi” nomi bilan mashhur bo‘lgan. Uni Qozog‘iston, Tojikistonda ham juda yaxshi tanishgan. Nabirasi Qo‘ldasheva Xosiyat onaning ma‘lumotlari bo‘yicha quloq qilingan vaqtda, Qozog‘iston hududidan o‘tayotgan vaqtda Qozog‘istondagi tanishlari orqali vagondan tushirib qolinadi va o‘sha joyda qozoqlar bilan ko‘p vaqt yashaydi. 1939-yilda ularning yordami bilan qochib, Mirzaobodagi hozirgi “Beruniy” (Sovetobod)ga ko‘chib kelib, paxsadan chayla ko‘tarib, shu joyda istiqomat qiladi [10].

Mulla Jo‘ra qozi saxiy inson bo‘lgan, qishloqdagi ko‘chada qolgan yetim bolalarni asrab olib, boqib katta qilgan. O‘sha davrda diniy hamda fiqhga oid arab tilida yozilgan kitoblarni saqlashga qo‘rqanligi sababli, chaylaning paxsa devorlari orasiga sandiqqa solib berkitib qo‘ygan. Jo‘ra qozidan qolgan bitta kitob qizlari Suxsuroyga qoladi, bu kitob keyinchalik Tojikistondagi tanishlariga berib yuborilgan. Yana bir arab alifbosida yozilgan kitoblari bugungi kunda Bekobod tumaniga yashab istiqomat qilayotgan 1966-yilda tug‘ilgan Lola opada saqlanyapti. Mulla Jo‘ra 1953-yilning avgust oyida 73 yoshida vafot etgan.

Keyingi tadqiqotlarimiz Mirzacho‘ldagi Guliston tumani bilan bog‘liq. 1977-yilda Saminjon Sultonov yozgan “Sirdaryo oblasti Guliston rayonidagi Lenin nomli kolxoz tarixi” nomli kitobda qiziqarli ma‘lumotga duch keldik. 1930-yil 21 dekabrda qishloq Sovetida o‘tkazilgan qo‘shma yig‘ilish bayonnomasida uchta masala muhokama qilingan. Bular quydagilardir: 1. Paxtaning topshirilmasdan turib qolishiga qarshi qurol. 2. Ayrim kolxozchilarning xatti-harakatini muhokama qilish. 3. Xar hil masalalar [11, b.1]. Birinchi masalada paxtani tezda terib olish uchun odamlarni jalb qilish bo‘yich ikkita uchlik guruhlarini tashkil qilinish, ishni jadallashtirilishiga qaratilgan bo‘lsa, bizga qiziq bo‘lgani kun tartibidagi ikkinchi masalada kolxozga xalq dushmanlari kirib olganligi ko‘rsatiladi. Ulardan Umar Nuraliyev, Ostonaqul Iskandarov, Xasan Botirov, Latif Sharipov, Abdulaziz Abdusamatovlarning kolxozda qolish-qolmaslik masalasi muhokama qilingan. Yig‘ilish bayonnomasida Bobo Marasulovning so‘zlaridan olingan parcha ahamiyatlidir. Uning guvohlik berishicha kolxoz a‘zosi Umar Nuraliyev 1921-1922-yillarda bosmachilar safida bo‘lganligi, uning rahbarligida Login qishlog‘i talanganligi hamda shu qishloq Sovetining raisi o‘ldirilganligini aytadi. 1922-yilda Nuraliyev shaykasi GPU davlat siyosiy boshqarmasi tomonidan tugatilib, o‘zi qamoqqa olingan [11, b.1].

Abdulaziz Abdusamatov esa inqilobgacha O‘ratepa qozisining kotibi bo‘lganligi, 1924-1929-yillarda masjidda imomlik qilib xalqni aldagan deb, 1929-yilda esa ushbu qilgan ishi uchun saylash huquqidan maxrum qilingan [13, b.11-12]. Buning tagida asosan dinni targ‘ib qilgan va ushbu ish bilan shug‘ullanganligi uchun uni saylash huquqidan maxrum qilishib, yoshlarni ongini buzgan deb ko‘rsatishgan. Aslida esa bu insonni mahalliy aholi juda hurmat qilgan va ilmidan foydalanishgan.

Qatag‘onga uchragan yana bir dindor Xovoslik mulla Xudoynazar Avezmatov 1880 yil Toshkent viloyati Bekobod tumani Xovos qishlog‘ida oddiy dehqon oilasida tug‘ilgan. Buxorodagi Mir Arab madrasasida tahsil olgan va Xovos qishlog‘idagi Qizil masjidda imom-xatib bo‘lib faoliyat yuritgan. Islom dinidagi ilmlari kuchliligidan 1927 yil hozirgi Chinoz shahridagi aholidan 10-15 otliq kishilar Xovos qishlog‘iga kelib, Xudoynazar Avezmatovni o‘zlarini masjidlariga imom-xatib vazifasida ishlashga taklif qilishadi va u kishi Chinoz shahridagi masjidlardan birida imom-xatib bo‘lib ishlash uchun Chinoz shahriga ketadi. Chinoz shahrining eski katta masjidida 1927-1937 yillarda imom-xatib va mudarris sifatida faoliyat yuritgan. Katta qirg‘in davrida, 1937 yil 21 noyabrda NKVD ning uchlik qarori bilan 10 yil muddatga ozodlikdan mahrum etilib, qamoqqa olingan [13, b.50]. U qamoq jazosining 6 yilini o‘tab bo‘lganidan keyin Toshkentdagi turmaxonada vafot etgan. 1957 yil uning o‘g‘li To‘ychiboy Xudoynazarov O‘zSSR prokuroriga otasini oqlash uchun ariza bilan murojaat qilgan. Natijada Xudoynazar Avezmatov oqlanib, unga nisbatan jinoyat ishi bekor qilingan [14].

O‘zbekiston Oliy sudi raisi Sadulloh Qosim 1924 yilda ushbu vazifaga tayinlanib, bosmachilar haqidagi og‘ir qarorlarni doimiy ravishda bekor qildi. U ba‘zi o‘lim jazolarini qamoq bilan almashtirdi, uzoq muddatli qamoq jazolarini qisqartirdi, xatto mujohidlar rahbarlarini ozod qildi. 1930 yil boshdida u bilan birgalikda 7 nafar yaqinlari ham Samarqand sudiga keltiriladi. Ular orasida Mirzacho‘l sudining raisi Ibrohim Ho‘ja ham bo‘lgan. Sud mazkur shaxslarni bosmachilarni qo‘llab-quvvatlaganlikda, panislomchilik va panturkchilik qarashlariga muvofiq aksilinqilobchi va sovetlarga qarshi tashkilotlar tuzganlikda ayblaydi [15, b.277]. Barcha sudlanganlar o‘lim jazosiga hukm qilinadi, mazkur jazoni ijro etish bilan sovet Rossiyasi barcha yuqori tizimda faoliyat yuritayotgan o‘z xalqi manfaatini ko‘zlagan Turkistonliklarni qo‘rqitib qo‘ymoqchi bo‘lishadi.

Abdusattor Shukurovning taqdiri ham sud faoliyati bilan shug‘ullanib, keyinchalik surgun jazosi bilan tugaganligi bilan o‘xshashdir. Zomin tumani Achchi qishlog‘ida 1898 yilda o‘rtahol dehqon oilasida tavallud topgan. Abdusattor Shukurov ham millat uchun kurashchilar qatorida bo‘lgan. 1917 yilga kelib Achchi qishlog‘ida 60-70 nafar din ilmini chuqur bilgan mullalar bo‘lgan. Ularning ko‘pchiligi Buxoro madrasalarida taxsil olgan. Ularning qatorida Abdusattor Shukurov ham bo‘lgan. U 1922 yilda milliy istiqlol uchun kurash olib borgan Turobbek To‘rabekov yigitlari qatorida 5 oylar qizil armiyaga qarshi kurashadi. Turobbek To‘rabekov mag‘lubiyatlar ortidan Eronga chekinadi, keyinchalik 1928 yilda yigitlari bilan SSSR ga qaytib kelishadi [16].

A.Shukurov yigitlar tarqalganidan keyin, 1925 yilgacha qishloqda dehqonchilik bilan shug‘ullangan. Keyinchalik tumandagi turli partiya idoralarida mas‘ul lavozimlarda faoliyat yuritgan. 1931 yil 27 noyabr kuni Mirzacho‘l tumani xalq sudi kotibi bo‘lib ishlayotgan vaqtda to‘satdan ish joyidan qamoqqa olingan. Unga “Milliy ittihad”ning Jizzax bo‘limi a‘zosi, Turobbek To‘rabekov yigitlari orasida bo‘lgan, degan ayblovlar qo‘yilgan [17, b.11]. Qariyb bir yil muddat Toshkent turmasida qiynoqlarga solingan va 1932 yil 14 oktyabr kuni OGPU

tomonidan Sibirga ko‘mir shaxtasiga 10 yilga konslagerga hukm qilingan. Abdusattor Shukurov 1965 yil 21 dekabrda oqlangan.

“Malek” sovxozidagi SAzLag mehnat tuzatish lageriga hukm qilingan mulla Xayit Murat Xodji Sultanov 1893 yilda tug‘ilgan, millati o‘zbek, Kabavanskiy okrugida, so‘ng Afg‘onistonda istiqomat qilgan. Diniy bilimlarni yaxshi egallaganligi sababli, bu yerda mahkumlar orasida katta nufuzga ega dindor shaxs sifatida tanilgan. Diniy marosimlarni amalga oshirgan, ro‘za tutgan va boshqa mahkumlarni ham da‘vat qilgan. Mahkumlar unga non, tolqon va boshqa oziq - ovqat berib turishgan. Sovet hokimiyatidan norozi bo‘lgan va bu hokimiyat dinsizlarning hokimiyati ekanligini ta’kidlagan. Qur‘on oyatlaridan dinsizlarning zulmi va ular albatta jazolanishi haqidagi oyatlarni o‘qib bergan. Mulla Xayit Murat o‘zini aybdorligini tan olmagan. Ushbu jinoyati tufayli u O‘zbekiston SSR JK ning 66, 128, 131 moddalari bilan aybdor deb topilgan va 7 yil 9 oyga NKVD lagerida muddatini o‘tashi uchun 1937 yil 13 yanvardan boshlab belgilangan [18,b.53].

XULOSALAR. Qatag‘on siyosati tufayli qanchadan-qancha rahbarlar, davlat arboblari, shoir va yozuvchilar hamda minglab begunoh diniy ulamolar qurbon bo‘ldilar. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 8 oktyabrdagi “Qatag‘on qurbonlari merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 5598-sonli Farmoyishini amalga oshirish borasida barcha viloyatlarda ushbu davr tarixini xolisona o‘rganish uchun tarixiy tadqiqot ishlari olib borildi. Natijada ishchi guruhlarining sa’y-harakatlari tufayli qatag‘on qilinganlarni nomlarini tiklash borasida izchil ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Тарихнинг номаълум саҳифалари* (2022). К.10. – Т. : “Akademnashr”. - 320 б.
2. *Qizil O‘zbekiston*. 1937-yil. 8-may. № 103 (3881).
3. *Qizil O‘zbekiston*. 1937-yil. 11-may. № 106 (3384).
4. *Qizil O‘zbekiston*. 1937-yil. 11-iyun. № 168 (3946).
5. *Qizil O‘zbekiston*. 1937-yil. 1-noyabr. № 251 (4029).
6. *Qizil O‘zbekiston*. 1937-yil. 2-noyabr. № 252 (4030).
7. *Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар мавзусидаги конференция материаллари* (2020). –Тошкент, № 23. – Б.36.
8. Erbo‘tayeva, O‘.6 O‘rmonov, H. (2022) *Millatimiz fidoyilari*. - Guliston: “Ziyo nashr matbaa” XK nashriyoti. – 110 b.
9. *Dala materiallari*. Qatag‘onlikka uchragan Begimqul So‘fining farzandlari yozib qoldirgan kundaliklarga asoslanib yozildi.
10. *Dala materiallari*. Mulla Jo‘ra qozi Musurmonovning nabirasi Xosiyat opa Qo‘ldosheva tomonidan berilgan ma’lumotlar asosida yozib olindi.
11. *Sirdaryo viloyati partiya komitetining partiya arxivi*, 80-fond, 1-delo. 1-varoq.

12. Султонов, С. (1977). *Сирдарё области Гулистон райони Ленин номли колхоз тарихи*. -Тошкент. -110 б.
13. Эрбўтаева, Ў., Ўрмонов, Ҳ. (2022). *Қатагон қурбонлари Сирдарё вилояти мисолида*. - Гулистон: “Зиё нашр матбаа” ХК нашриёти. – 232 б.
14. *Dala materiallari*. Катта адлия маслаҳатчиси И.Ҳакимов 1957 йил 15 август. No 15/321-57.
15. Доктор Боймирза Ҳайит (2023). *“Босмачилар”*: Туркистон миллий кураши тарихи. (1917-1934). –Тошкент: “Akademnashr”. - 376 б.
16. Shahidlar xotirasi jamoat fondi raisi B.Xasanovning 2022 yil 14 fevralda № 27 sonli javob xati.
17. Сатторов, А. (2022) *Умрим китобининг зарварақлари*. - Тошкент: “Niso Poligraf”. - 136 б.
18. *Тошкент вилояти давлат архиви*. Ф-738, оп-1, ед. хр-5.